

ELEMENTE DE SOCIOLOGIE ÎN GÎNDIREA LUI TITU MAIORESCU

Titu Maiorescu s'est occupé de la problématique sociale du point de vue du philosophe et de l'homme politique conservateur, en soulignant des caractéristiques de l'esprit publique et en mettant en évidence les exigences du processus de modernisation dans le contexte national. Sur le plan de la pensée sociale, Maiorescu a formulé des principes, des thèses et des notions intégrés dans la théorie de la société organique et évolutionniste, la théorie de la construction culturelle et des formes sans fond, la théorie de l'action sociale. Préoccupé de trouver les chemins et les moyens d'édifier la civilisation roumaine moderne, Maiorescu a milité pour la sérieux, la connaissance des réalités nationales, l'esprit critique, la valeur, la qualité et la vérité dans la construction culturelle et sociale.

Grâce à sa conception et à son action Maiorescu a imposé à la culture roumaine la méthode critique dans l'étude de la spiritualité nationale et pour la promotion des valeurs.

La critique a été envisagée par Maiorescu en tant que principe de construction de la civilisation roumaine moderne et aussi comme élément central d'investigation de la société se trouvant dans le stage de transition vers un nouveau système social. La méthode critique est le support de la théorie des formes sans fonds, une théorie intégrale sur le développement social dans le contexte national.

La contribution essentielle de Maiorescu à la sociologie vise la manière de délimiter quelques problèmes et thèmes d'analyse de processus et de phénomènes sociaux dans un pays cheminant vers la modernisation (les formes sans fond), des moyens d'édifier la civilisation moderne, la mobilité sociale, et professionnelle, la construction de l'organisme institutionnel et juridique, les structures sociales et de classe, le rapport entre la culture et la société, la créativité sociale, l'esprit critique dans la vie sociale et spirituelle, etc.

Nucleul gândirii sociale maioresciene îl constituie concepția despre necesitatea, căile și condițiile edificării civilizației moderne românești. Înscris în tradiția gândirii autohtone, cu privire la evoluția națiunii românești în contextul prefacerilor moderne, Titu Maiorescu examinează

problematica dezvoltării naționale în cadrul social, politic, economic și cultural de după unire, mai precis după instaurarea monarhiei. Chestiunea raportului dintre dezvoltarea internă a țării și impactul civilizației europene a fost pusă de Școala Ardeleană și teoretizată de către M. Kogălniceanu și A. Russo. Excesele imitației și ale preluării mecanice a instituțiilor din alte țări erau puse pe seama neînțelegerii nevoilor reale ale poporului român, a necunoașterii tradițiilor trecutului și specificului națiunii române. Problema construirii civilizației moderne în cadrul național era comună întregii ideologii naționale din secolul trecut. Maiorescu continuă o tradiție spirituală în pofida atitudinii sale iconoclaste față de tradiție.

Mentorul Junimii nu a elaborat o concepție sociologică structurată pe teze, noțiuni și principii teoretice elaborate. În scrierile sale întâlnim judecăți asupra unor elemente de doctrină sociologică.

Astfel, Maiorescu în conferințele și scrierile sale face referiri la conceptul de societate. În conferința „Socialismul și comunismul” (1859) tânărul filosof, pe linia ideilor lui L. von Stein, analizează structurile societății capitaliste și formulează explicații privind inegalitatea socială din acest sistem social. Societatea este determinată în raport cu individul: „Această ordine a societății omenești este societatea. Expresiunea „societatea” e o expresiune veche, dar noțiunea ei este foarte nouă și se naște îndată ce se caută momentoașa relațiune între condițiunile generale ale vieții materiale și între individ”¹. Conceptul de societate ar aparține deci perioadei moderne când se pun într-un mod cu raporturile dintre indivizi și contextele concrete ale activității productive (economică, socială, culturală). Maiorescu subliniază ideea că știința despre societate nu este pe deplin elaborată, deoarece nu a reușit să ofere explicații ale proceselor și fenomenelor sociale globale, nu a conturat legile și principiile care stau la baza evoluției sociale: „Doctrina despre societatea omenească adevărat că încă nu s-a înălțat la rangul unei adevărate științe; pînă acum consistă numai în tratarea oricăror părți ale societății, și este din astă cauză foarte unilaterală în percepțiunea ei. Însă și așa a fost deja de mare folos. A rupt vâlul ce acoperă starea claselor celor mai inferioare ale societății”². Sint vădite exigențele filosofului și logicianului cu privire la știința despre societate. El a exprimat și dificultățile întâmpinate de științele sociale în structurarea demersurilor lor gnoseologice și metodologice, le recunoaște rolul esențial în explicarea vieții sociale. Maiorescu rămâne consecvent în convingerea despre caracterul imatur al sociologiei, așa procedează în cursul său despre A. Comte în finalul cărui consemnează propriile remarci privind sociologia: „Importantă rămîne din concepția lui Comte ideea generală a unei sociologii ca știință pozitivă. Orice încercare însă a elaborării efective este astăzi prematură. Psihologia individuală nu a ajuns încă în starea științifică, necum să putem afla o lege pozitivă pentru fenomenele foarte complicate ale împreunării indivizilor în societate”³. Viziunea lui Maiorescu despre sociologie este evoluționistă și drept urmare, dezvoltarea sociologiei este pusă în strînsă relație cu dezvoltarea psihologiei ca știință a individului.

¹ Titu Maiorescu, *Scrieri din tinerețe*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1981, p. 155

² *Ibidem*, p. 155—156.

³ Titu Maiorescu, *Prelegeri de filosofie*, Craiova, Edit. Serisul românesc, p. 173.

Deși gândirea lui Maiorescu despre societate nu este articulată într-o doctrină se pot desprinde din opera sa trei mari direcții: teoria societății organice, teoria construcției culturale și teoria acțiunii sociale în procesul de modernizare.

1. Teoria societății organice

Titu Maiorescu concepe dezvoltarea societății ca un proces ce se desfășoară asemănător evoluției unui organism. Viața socială trebuie să treacă prin anumite faze în mod obligatoriu într-un anumit ritm: „Nu este mai mare greșeală în politica practică decât ignorarea fazelor treptate prin care trebuie să treacă evoluțiunea unui popor”⁴. Maiorescu este un evoluționist și se înscrie în galeria gânditorilor evoluționiști prin modul de a concepe dezvoltarea societății. Evoluționismul său este pus la baza studierii societății naționale, a specificului evoluției societății moderne într-un cadru național. Este remarcabil cum un filosof preocupat de abstracțiuni s-a aplecat sistematic asupra unor procese și fenomene sociale concrete din societatea românească încercând să elaboreze principii explicative ale unei teorii despre evoluția socială în cadre naționale; în acest fel doctrina maioreesciană capătă o accentuată coloratură sociologică. Ideea spenceriană despre ritmul lent al progresului corelată cu principiul evoluției organice, capătă la Maiorescu un alt conținut prin analiza ei în situații economice, sociale și istorice reale și, astfel, el imprimă noi trăsături evoluționismului.

Maiorescu afirmă principii, teze și noțiuni ce se înscriu în teorie prin analiza unor fapte sociale, cu deosebire, când investighează construcția culturală modernă în statul național român. Maiorescu exprimă viziunea organicistă și evoluționistă mai ales ca om politic. Exemplificăm prin una dintre preocupările fundamentale ale lui Maiorescu, adecvarea legilor la realitățile naționale: „Această Constituție (de la 1866) fiind primită abstractă, toate legile următoare, prin o fatalitate grea dar necesară, nu se pot face decât pe aceeași cale abstractă și acum cerințele poporului nostru sunt, de a înțelege cât se poate mai iute ce voesc aceste legi. Așadar, când s-a introdus viața publică a statului nostru de sus în jos, când mai toate formele noastre de viață sunt împrumutate din legile statelor de altă cultură, când la 48 am ars regulamentul organic și n-am voit să-l amendăm, să dăm la o parte principiile cele rele și să păstrăm pe cele bune ei am voit să primim în toate formele culturii apusene”⁵.

Introducerea unei legi în viața națională este expresie a evoluției organice a societății și, de aceea, el critică adoptarea de legi preluate din alte țări, neînțelese de popor. Astfel se justifică pledoaria pentru menți-

⁴ Titu Maiorescu, *Discurs asupra reformei instrucțiunii publice*, București, Tipografia Gutenberg, 1891, p. 92.

⁵ *Idem*, *Discursuri parlamentare*, I, p. 212. Aceeași idee e reluată într-un alt discurs: „Ca om care judecă asupra lucrurilor în țara sa, vă spun sincer că eu regret că s-a făcut schimbarea Regulamentului organic așa de grăbită, așa de bruscă, și nu s-a modificat numai acele principii vătămătoare care nu puteau să existe alături de cerințele unui stat modern, dar lăsând țării obiceiurile ei, lăsându-i-se beneficiul schimbărilor treptate și timpul de a se deprinde cu libertatea”.

nerea regulamentului organic care ar fi trebuit doar modificat. Este pusă o problemă de mare importanță pentru procesul de construcție a unei societăți moderne: păstrarea și continuarea a ceea ce este în consonanță cu particularitățile unui popor iar nu renunțarea la tot ce a fost în trecut. Doctrina maioreșciană asupra socialului se constituie și într-o teorie a continuității istorice și culturale: „Noi nu suntem în situațiunea națiunilor mari cari pot suporta orice experiență” iar evoluționismul istoric „ne învață în mod categoric că revoluțiunea este un mijloc primitiv de îndreptare necesar societăților care nu sunt complet organizate politicește spre a respecta drepturile tuturor și a subveni nevoilor comune”⁶. Este foarte clar exprimată concepția lui Maiorescu în acest pasaj semnificativ pentru atitudinea sa față de modernizarea pe care o dorea realizată prin păstrarea a ceea ce este pozitiv în tradiția și cultura românească.

Maiorescu a respins progresul în salturi. Evoluția unei societăți nu este decît acumularea treptată de progres. Concepția maioreșciană se înscria într-o tradiție autohtonă ce punea accent pe o evoluție fără convulsii sociale și naționale datorită poziției României plasată între mari puteri ce ar putea profita de situațiile revoluționare, pentru a interveni sub pretextul neputinței forțelor interne de organizare și conducere a vieții sociale. Să menționăm doar că ideile maioreșciene despre revoluție se întîlnesc cu cele formulate de Aaron Florian, A. Russo, M. Kogălniceanu, I. Heliade Rădulescu, Ion Maiorescu, Gh. Asachi⁷ și adăugăm pe Eminescu. Ideea evoluției organice era dominantă în epocă, și exprima o atitudine realistă, concretă, centrată pe trebuințe și necesități sociale și naționale. În acest sens, Maiorescu continuă un model teoretic caracteristic gândirii românești.

El nu respinge ideea în sine de revoluție; o acceptă ca o modalitate de evoluție a societății: „Noi junimiștii nu suntem revoluționari. Nu doară că revoluția nu ar fi una din căile pe care, în general vorbind, s-a văzut uneori silită Istoria popoarelor a merge spre progres. Dar pentru țara noastră, o țară mică, intercalată între două mari puteri cotropitoare, o revoluție este întotdeauna o calamitate. Cine începe știe pentru ce o începe, dar nu știe nicicdată în al cui folos o sfîrșește”⁸. Identificînd revoluția cu mișcările sociale violente Maiorescu o repudia pentru efectele ei prin inovațiile și schimbările radicale ce nu ar putea fi stăpînite și direcționate. El discuta realitatea socială prin actualitatea ei și mai puțin prin ceea ce putea să devină, fie și prin intervenția factorului subiectiv. Interesul lui Maiorescu era centrat pe prezent, pe ameliorarea acestuia cu mijloace pașnice, reformiste, nutrînd convingerea că reformele sînt căile oportune de dezvoltare a statului român în consens cu cerințele moderne. Limita concepției maioreșciene despre dezvoltarea societății constă în accentul pus pe nevoile prezentului, rupt de orientările luate de acesta în dezvoltarea sa. Dialectica evoluției sociale era constrînsă la exigențele actualității fără raportare la continuumul trecut-prezent-viitor. Pe linia concepției sale evoluționiste, dezvoltarea socială se produce prin acumulări lente de progres.

⁶ *Ibidem*.

⁷ vezi Al. Zub, *A serie și a face istorie*, Iași, Edit. Junimea, 1981, p. 254—258.

⁸ Titu Maiorescu *Istoria contemporană a României*, p. 43.

Toate discursurile parlamentare, acțiunile politice ca și activitatea de îndrumător al culturii, exprimă convingerile sale evoluționiste și pozițiile sale conservatoare îndreptate către progres.

Pe temeiul aceleiași concepții evoluționiste și organiciste Maiorescu apreciază rolul teoriilor sociale în edificarea civilizației moderne. Teoria socială este valabilă atît timp cît este adecvată la realitatea socială. Altfel, asemenea teorii sînt utopii, fantasmagorii. Intervențiile sale parlamentare conțin numeroase referiri la tendințele manifestate în societatea românească a timpului de a construi teorii lipsite de orice fundament real în cadrele naționale autohtone: „să nu uităm niciodată deosebirea între teoriile formale și între exigențele reale” deoarece „fericirile popoarelor nu mai stau în formulele abstracte”⁹, fără ca aceasta să însemne negarea importanței unei teorii în viața socială: „Fără îndoială, teoria fără practică, fără puterea de a se pune în lucru ideii fără realizare, e foarte slabă, foarte puțin atrăgătoare, foarte puțin căutată”, dar nu acceptă convingerea: „că este cu totul de prisos și că putem să ducem țara numai cu practică dintr-o zi într-alta, cu mici schimbări ale momentului, schimbîndu-se în orice moment părerile după voia întîmplării”¹⁰.

Structura socială, mobilitatea socială și ocupațională sînt discutate de Maiorescu din aceeași perspectivă evoluționistă. Disfuncționalități ale societății românești în plin proces de modernizare sînt puse pe seama lipsei unei clase de mijloc, element diferențiator esențial al statului român de țările apusene unde purtătorul dezvoltării moderne este burghezia.

În statul român „nu există clasa comercianților avuți și luminați, a industriașilor independenți, a fabricanților celor mari a căror preponderanță să fie simțită în societate și a căror avere să fie o garanție a stabilității neapărat trebuincioase a unui stat”¹¹. Singura clasă reală este țaranul care nu este însă format în spiritul noilor reforme. Copierea de reforme instituționalizate s-a realizat fără să se aibă în vedere dacă există o clasă burgheză care să fie purtătoarea lor, să le pună în acțiune și să reprezinte „o aristocrație a talentului, a muncii oneste și a averii”¹². Această clasă de mijloc în România ar fi fost alcătuită din straturi neproductive: corpul profesoral, jurnaliști și, cu deosebire avocați („clasa cea mai favorizată a actualei stări de lucruri, clasa care a prosperat pe seama țării întregi, clasa a cărei avere a crescut într-o proporție surprinzătoare în cîțiva ani e clasa avocaților”).¹³ Maiorescu a surprins și a supus unei analize critice un fenomen caracteristic fazei de tranziție spre perioada modernă în statul român: funcționarismul (birocratismul) care apărea cu mult peste dimensiunile normale datorită incapacității statului și a societății de a oferi locuri de muncă altele decît cele funcționărești. Pericolul sesizat de Maiorescu este real, deoarece o serie de condiții ale formării civilizației române moderne determinau ca o bună parte din tinerii cu studii să se întegreze în munci plătite din buget, munci lipsite în genere de capacitate productivă. Efectul principal al acestei situații

⁹ Idem, *Discursuri*, III, p. 203.

¹⁰ Ibidem, p. 200.

¹¹ Ibidem, *Discursuri* I, p. 415

¹² Idem, *Opere* I, București, Edit. Minerva 1978, p. 151.

¹³ Idem, *Discursuri*, I, p. 433.

il constituie exploatarea muncii țăranului: „am devenit exploatatorii țăranului sub forma culturii, a țăranului care și astăzi trăiește fără a beneficia de adevărata cultură”¹⁴. Dezvoltarea modernă ar conduce astfel la înrăutățirea situației țăranului solicitat să întrețină un organism instituțional și politico-juridic departe de trebuințele reale ale țării, dar generator al unui „bizantinism al funcțiilor, această pînză de păianjen care amenință de a înăbuși vitalitatea din statul nostru”¹⁵.

Mobilitatea profesională și socială este concepută de gînditorul român pe criteriul meritului și al activității eficiente, productive. Prin ideile și prin activitatea sa parlamentară didactică și culturală Maiorescu a urmărit formarea clasei burgheze educată în spiritul valorilor naționale și în consens cu cerințele societății românești moderne: „să dobîndim prin școlile reale o clasă socială care prin industrie, prin comerț, prin fabrici, prin muncă onestă să susție edificiul, deocamdată artificial al sistemului nostru constituțional”¹⁶.

Maiorescu n-a întreprins o analiză sociologică a structurilor sociale și clasiale; el a exprimat o serie de teze pornind de la observarea unor fenomene din societatea românească, mai mult din unghiul de vedere al omului politic și al omului de catedră. Observațiile sale asupra claselor sociale se constituie totuși în direcții ale abordării căilor de edificare a civilizației române moderne.

Teoria construcției culturale

Titu Maiorescu este considerat ca autorul teoriei formelor fără fond. S-a dovedit că unele dintre tezele formulate de mentorul Junimii fuseseră afirmate înaintea sa de către personalități prestigioase ale culturii românești: M. Kogălniceanu, A. Russo, I. Heliade Rădulescu, Gh. Asachi, B. P. Hașdeu¹⁷. Cu toate acestea impactul concepției maioresciene asupra opiniei publice a fost puternic, generînd polemici și reacții dintre cele mai diverse, ceea ce nu se întîmplase cu ideile înaintașilor săi. Ideile maioresciene au fost formulate într-o perioadă caracterizată prin o intensă activitate publicistică și de creație determinată, în mare măsură, de condițiile specifice de după Unire, în mod deosebit de polarizarea politică și culturală. Critica maioresciană a atins interese și poziții deja delimitate și definite precum și orientări spirituale și ideologice puternic implantate în cultura română: latinismul, etimologismul, bonjurismul. La aceasta trebuie adăugată apartenența criticului la o grupare culturală, Junimea, al cărui program, distinct în cultura noastră de atunci, trezea reacții adverse.

Teoria formelor fără fond în viziunea maioresciană exprimă neconcordanța dintre specificul fondului intern și caracterul modern al instituțiilor „importate” din afară, contradicțiile dintre tradiția, trebuințele poporului român și instituțiile politico-juridice și culturale neconstituite în cadrul național. Formele fără fond sînt instituțiile care funcționează

¹⁴ Ibidem, p. 40.

¹⁵ Ibidem, p. 128.

¹⁶ Ibidem, p. 430.

¹⁷ vezi în acest sens G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura română*, Iași, p. 59—71 1922, E. Lovinescu, Titu Maiorescu, București, Edit. Minerva, p. 192—197.

pe temeiul altei activități decât al celei adecvate scopurilor lor. Gînditorul român pleacă de la premisa că societatea modernă românească este efectul importului de forme occidentale; ea s-ar fi dezvoltat modern fiind influențată de: „mișcarea contagioasă prin care ideile Revoluției franceze au străbătut pînă în extremitățile geografice ale Europei”¹⁸. Agenții sociali ai introducerii ideilor moderne au fost tinerii români ce au studiat în Apus și care au preluat din civilizația europeană elementele superficiale: „ei se pătrunseră numai de efecte, dar nu le pătrunseră pînă la cauze, văzură numai formele de deasupra civilizațiunii dar nu întrevăzură fundamentele istorice mai adînci, care au produs acele forme și fără a căror preexistență ele nici nu ar fi putut exista”¹⁹. Edificarea civilizației române moderne s-ar fi făcut prin adoptarea unor forme lipsite de un fundament real în cadrul național românesc. Formele nu pot exista decât în relație cu fundamentele istorice care le-au dat naștere, și sint rezultatul unei evoluții îndelungate a societății. Maiorescu nu era împotriva construirii civilizației moderne în cadrele statului național român, ci împotriva edificării ei numai pe baza preluării formelor de civilizație din altă țară.

Teoria construcției culturale accentuează ideea respectării unor condiții indispensabile în acțiunea de constituire a societății moderne în cadrul național: adevăr în toate activitățile respectarea și instituirea acestuia ca principiu fundamental al organizării vieții sociale; valoarea și calitatea organismului juridic și instituțional; naționalitatea ca fundament al oricărui proces de construcție culturală; munca, activitatea concretă desfășurată de toate categoriile sociale și de către toți membrii societății românești, culturalizarea națiunii, ridicarea nivelului de pregătire a poporului român. Baza socială și istorică a statului român o reprezintă țărănimea și prin urmare, tot edificiul suprastructural trebuie să se adapteze cerințelor acestei clase.

Problema adevărului în viața socială și culturală este esențială în concepția maioreșciană. Critica metodelor de construire a organismului juridic și instituțional este generată de lipsa de adevăr, de eroarea detectabilă în multe din activitățile spirituale: „ceea ce surprinde și întristează în aceste produse nu este eroarea lor în sine, căci acestea se explică și uneori se justifică prin împrejurările timpului, dar este eroarea judecății noastre de astăzi asupra lor, este lauda și suficiența cu care se privesc de inteligențele române ca adevărate fapte de știință valabilă, este orbirea de a nu vedea că zidirea naționalității române nu se poate așeza pe un fundament în mijlocul căruia zace neadevărul (subl. ns.)”²⁰. Spiritul public ar fi luat o direcție falsă și s-ar fi îndepărtat astfel de fondul autohton real iar mobilul ce a stat la baza orientării către cultura occidentală nu este prețuirea acesteia, ci dorința de a ne arăta egali „chiar cu disprețul adevărului, că le suntem egali în nivelul civilizațiunii”²¹, ceea ce ar constitui o explicație a disfuncționalităților din viața publică, „adică

¹⁸ Titu Maiorescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Minerva, 1978, p. 147.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

lipsa de orice fundament solid pentru formele din afară ce le tot primim”²². Maioreșcu abordează o chestiune de mare actualitate în ceea ce privește construcția culturală într-un stat național: organicitatea formelor instituționale, juridice și culturale simțită de către grupurile sociale cărora li se adresează: „Și primejdioasă în astă privință nu e atît lipsa de orice fundament în sine, cît este *lipsa de orice simțire a necesității acestui fundament în public*, este suficiența cu care oamenii noștri cred și sunt crezuți că au făcut o faptă bună atunci cînd au produs sau tradus numai o *formă goală a străinilor*. Această rătăcire totală a judecăței este fenomenul cel mai însemnat în situațiunea noastră intelectuală...”²³ Maioreșcu a sesizat dublul efect al neconcordanței dintre fond și formă: lipsa fundamentului real al formelor moderne în cadrul național și impactul negativ al fondului intern asupra acestor forme. Formele civilizației moderne preluate din alte contexte naționale nu sînt însușite în sensul și finalitatea lor adevărată. Pe de altă parte fondul autohton, datorită structurii sale inadecvate noilor forme, contribuie la falsificarea acestora, la deturnarea lor către alte scopuri decît cele pentru care au fost adoptate. Este deci în discuție o dublă stare de negativitate, ceea ce reprezintă o anomalie și deci o frînă în dezvoltarea societății românești moderne. Schimbarea socială este produsul acțiunii concertate a fondului și a formelor corespunzătoare fondului. Astfel, nu există, în concepția lui Maioreșcu, o schimbare reală, autentică, pentru că ea nu reflectă necesitățile fondului.

Dar ce este fondul și ce este forma? Nu întîlnim în opera lui Maioreșcu o definiție riguroasă a acestor concepte. Predomină pentru formă sensul de cadru instituțional străin preluat, iar pentru fond forțele sociale interne. Se desprind și alte sensuri: „forme sînt cultura și civilizația străină dar și vechile instituții românești, iar fondul desemnează uneori tradiția, ansamblul formelor vechi, particularitățile psihosociale ale poporului român”²⁴.

Pentru Maioreșcu asumarea formelor moderne în România ar fi o simplă improvizație legislativă. Viața publică a statului român s-ar fi edificat prin introducerea de sus în jos a tuturor formelor de viață împrumutate din „legile statelor de altă cultură”²⁵.

Constituționalismul l-am luat din Anglia dar „întrebarea practică este cum se adaptează la viața reală a poporului român?”²⁶ Aceasta este problema fundamentală pusă de Maioreșcu, o problemă sociologică de importanță vitală pentru orice stat înscris în direcția dezvoltării moderne, care trebuie să evolueze pe fundamente trainice și nu „de a imita și reproduce aparențele culturii apusene, cu încrederea că în modul cel mai grăbit vor și realiza îndată literatura, știința, arta frumoasă și, mai întîi

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Despre multitudinea sensurilor teoriei formelor fără fond vezi Constantin Schifirneț, *Teza formelor fără fond în gîndirea românească* (teză de doctorat), 1980; *Valențe și limite în teoria formelor fără fond* în „Revista de filosofie”, nr. 5/1981, *Idem*, *Substance and Form in Formation of Modern Romanian Civilisation*, „Revue roumaine des sciences sociales”, Serie Philosophie nr. 1-2, 1985. *Idem*, *Eminescu, gînditor național* în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 1-2, 1987, *Idem*, *Teoria maioreșciană a formelor fără fond*, în „Anuarul de științe sociale”, Iași, 1988.

²⁵ *Idem*, *Discursuri parlamentare*, I, p. 212.

²⁶ *Idem*, *Discursuri...*, III, p. 134.

de toate, libertatea într-un stat modern”²⁷. Maiorescu desprinde din studiul căilor de modernizare a României o mentalitate ca efect al copierii formelor occidentale: construirea societății moderne se poate realiza prin simplă preluare a unor instituții moderne și deci în lipsa oricărui efort, a oricărei creații proprii. Asupra acestei mentalități vor stărui mari personalități ale culturii române: Eminescu, Iorga, Rădulescu Motru, V. Pârvan.

Formele fără fond sînt puse pe seama inactivității claselor conducătoare în sensul lipsei de preocupare pentru împămîntenirea formelor preluate, pentru creație proprie originală expresia potențialului națiunii române. Introducerea unor forme instituționale, fără ca acestea să fie puse în activitate pentru scopurile pentru care au fost adoptate, determină fenomene aberante. Maiorescu cerea claselor conducătoare asimilarea temeinică a civilizației moderne și, numai pe acest temei, să adopte forme instituționale adecvate spiritului modern dar și trebuințelor naționale. Formele fără fond sînt forme neasimilate datorită caracterului neproductiv al claselor care le organizează și le pun în mișcare. Raționamentul maiorescian este următorul: formele moderne importate sînt create și acționează în interesul claselor productive din Occident (burghezia cu deosebire) iar în statul român ele aparțin grupurilor neproductive (funcționarilor, avocaților). Aceasta este contradicția pusă în lumină de către Maiorescu: formele moderne fînțau fără fundamentul lor real: clasele productive: „Forma fără fond nu numai că nu aduce nici un folos, dar este de-a dreptul stricăcioasă, fiindcă nimicește un mijloc puternic de cultură. Și prin urmare vom zice: este mai bine să nu facem o școală deloc decît să facem o școală rea, mai bine să nu facem pinacotecă deloc decît să o facem lipsită de artă frumoasă... / Căci dacă facem altfel, atunci producem un șir de forme ce sînt silite să existe un timp mai mult sau mai puțin fără fondul lor propriu” și astfel, formele se discreditează cu totul în opinia publică și întîrzie chiar fondul ce neatîrnat de ele, s-ar putea produce în viitor și care atunci s-ar sfîi să se îmbrace în veșmintul lor disprețuit”²⁸. Formele fără fond sînt deci acele forme discreditate din cauza nefuncționării lor în concordanță cu cerințele reale ale unei societăți, ele împiedicînd chiar dezvoltarea fondului intern. Abordarea formelor fără fond este studiul calității formelor moderne. Școală rea, pinacotecă cu artă urîtă, academii fără maturitatea științifică erau instituții nefuncționale, instituții fără o activitate de calitate și de valoare, înaltă. Maiorescu nu era împotriva oricărei instituții moderne ci numai împotriva acelor care în numele spiritului modern, realizau activități lipsite de valoare și de calitate, deci nemoderne. Calitatea și valoarea sînt principii și criterii ale modernității, ale progresului, însă ele nu puteau fi implantate în spiritualitatea românească decît prin instituții care să lucreze cu adevărat în sens modern pentru toate categoriile sociale. Falsitatea instituțiilor adoptate este determinată de slaba activitate a acestora, de lipsa valorii produselor lor.

²⁷ Ibidem.

²⁸ vezi Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, București, Edit. politică, 1987, p. 476.

Maiorescu subliniază o exigență a procesului de construcție culturală : edificarea unei civilizații în cadrul național, de același nivel calitativ și axiologic ca în țările occidentale. O cerință mai mult abstractă însă diminuată de Maiorescu însuși în activitatea sa practică²⁸. Pentru că spiritul modern invocat de Maiorescu drept criteriu al construcției culturale se instituie mai mult ca un ideal social realizabil în cadre naționale concrete. Maiorescu a decelat o chestiune esențială pentru studiul sociologic : raportul dintre ideal și social („Valoarea oricărui ideal atîrnă de partea lui cea realizabilă, prin aceasta idealul se deosebește de închipuirile deșarte ce se numesc utopii”)²⁹.

Temeiul civilizației moderne în cadrul național este munca, activitatea productivă, ideea asupra căreia Maiorescu accentuează în opera sa. „Munca este națională” scrie gânditorul român. El cere claselor conducătoare să depună o activitate reală concretizată în produse, fie materiale, fie spirituale. Progresul nu este posibil decît prin muncă iar mobilitatea socială și profesională în statul modern sînt efectul muncii. Formele moderne apar ca o consecință logică și logică a activității productive a tuturor claselor sociale dintr-un stat național. Însăși afirmarea naționalității este determinată de muncă. Maiorescu aduce unele contribuții la studiul rolului muncii în edificarea unei civilizații moderne în contextul național.

Maiorescu milita pentru „o perfectă concordanță între ceea ce spunem și între ceea ce facem, între ceea ce e forma și între ceea ce este fondul vieții noastre publice”³⁰. O armonie între fond și formă era scopul urmărit de Maiorescu prin critica disfuncționalităților generate de formele fără fond. De aceea, el cerea dezvoltarea tuturor formelor instituționale, în adevăratul lor sens modern, subliniind raporturile dintre elementele sistemului instituțional : „Căci nu se poate ridica numai o parte a administrației într-un stat (...) la un nivel cultural mult mai mare la care nu a ajuns întreg statul din care acel resort face parte. Nu se poate ridica școala mai mult decît justiția, armata, funcționarii, miniștrii, deputații, senaterii, toate acestea sînt relative și stau într-o proporție sigură carecum fiatale unele cu altele”³¹. Interdependența structurilor instituționale într-un stat este așezată de Maiorescu ca principiu diriguitor al vieții sociale, politice și culturale, scriind astfel ideea dispoziției, în raport cu anumite necesități sociale, a elementelor aleăturioare ale unui sistem social. Construcția culturală și socială vizează, în viziunea maioreseciană, realizarea acestei interdependențe, semn al modernității și al progresului. Formele fără fond se nasc din dezechilibrul existent la un moment dat într-o societate între părțile ei instituționale. Dezvoltarea culturii și, în general a societății, este concepută de Maiorescu prin concordanță deplină a fondului și a formei, în raport de condițiile reale ale unui popor, acestea constituind temeiul evoluției, „fundamentul dinlăuntru” ca factor indispensabil comunicării eficiente a spiritualității naționale cu cea universală. Maiorescu dezvăluie precaritatea doctrinelor ce încearcă să justifice valabilitatea, pentru dezvoltarea modernă a statului român,

²⁹ Titu Maiorescu, *Opere I*, p. 420.

³⁰ Idem, *Discursuri parlamentare*, III, p. 233.

³¹ Idem, *Discursuri parlamentare*, II, p. 121.

a unor forme vechi nepotrivite evoluției istorice a poporului român (în acest sens lupta sa împotriva latinismului) ca și tendința de introducere a formelor moderne din alte culturi lipsite de fondul necesar. Gândirea și acțiunea maioresciană vizează paseismul istoric dar și sincronismul artificial, nefondat pe raportul firesc dintre fond și formă. Cultura unui popor este consecința vitalității sale și se afirmă ca un sistem integrat al valorilor perene ale umanității : frumosul, adevărul și binele.

Afirmarea unor asemenea teze aveau scopul de a justifica teoretic „direcția nouă” în cultură al cărui mentor Maiorescu se considera. „Direcția veche a bărbaților noștri publici este mai mult îndreptată spre formele de afară : direcția nouă și jună caută mai întâi de toate fundamentul dinlăuntru și unde nu-l are și pînă cînd nu-l are, disprețuiește forma din afară ca neadevărată și nedemnă”³². Întoarcerea către interioritate, către problemele specifice naționale este o idee programatică în gândirea maioresciană și, în același timp, o strategie a acțiunii lui Maiorescu de construire a unei culturi moderne în România. Una din finalitățile demersului maiorescian o reprezintă impunerea unor idei și principii teoretice aplicabile la realități concrete naționale și valorificabile în acțiuni de schimbare culturală și socială. Scopul nutrit de Maiorescu a fost demonstrarea prin fapte reale a modului său de a vedea construcția culturală³³. Junimea îi servea drept cadru de referință pentru experimentarea și afirmarea acestor teze ca și pentru dovedirea posibilităților de afirmare a unor valori moderne. Acțiunea sa în planul culturii a fost urmată de rezultate palpabile : impunerea spiritului critic ca factor esențial al modernizării, fundamentarea teoriei construcției culturale pe calitate și valoare, concomitent cu respingerea și stăvilirea mediocrității, susținerea unor valori : Eminescu, Caragiale, Creangă, Slavici. În plan politic însă Maiorescu nu a reușit să extindă toate aceste principii la întreaga viață socială prin acte legislative și măsuri practice. Atitudinea lui politică a fost mai maleabilă, mai puțin fermă și centrată pe scopuri practice clare și de profunzime în ceea ce privește soluționarea unor probleme stringente ale societății românești. S-a impus și aici prin rigoarea principiilor și argumentelor, prin preocuparea permanentă pentru adevărea teoriilor la realitățile concrete, într-un euvint, s-a manifestat ca un om politic modern. Dar efectele acțiunii sale politice sînt mici, mai cu seamă în ceea ce privește înlăturarea formelor fără fond, de altfel și foarte greu de realizat, pentru că formele fără fond se perpetuau datorită ritmului rapid de evoluție modernă a țării. Asupra acestui lucru Maiorescu era conștient : „Românii anticipînd formele unei culturi prea înalte, au pierdut dreptul de a comite greșeli nepedepsite și, depărtați din starea mai normală a dezvoltării treptate, pentru noi etatea de aur a patriarhalismului literar și științific a dispărut. Critica fie și amară, numai să fie dreaptă, este un element neapărat al susținerii și propășirii noastre, și cu orice jertfe și în mijlocul a oricîtor ruine trebuie împlinit sistemul adevărului”³⁴.

Maiorescu a subliniat mereu exigența cunoașterii și studierii sistematice a condițiilor concrete de constituire a organismului politico-juridic,

³² Idem, *Opere*, p. 165 — 166

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

administrativ și cultural modern în statul român, cerință formulată încă din anul 1864 într-un articol despre organizarea școlilor normale unde prezintă ideea sa cu privire la necesitatea de „a încerca mai întâi în practică un mod de învățămînt adaptat la școlile noastre și a propune apoi, numai după experiența complet cîștigată din cursul de doi ani (cît durase experiența — n.n.) ceea ce va fi aflat că este bun pentru învățămîntul primar și că se va putea înrădăcina în poporul nostru. O organizare teoretică de școli normale, se poate produce într-o singură oară din cărțile franceze sau germane, dar o organizare care să aibă viață cere cel puțin doi ani *de studiu practic* (subl. ns.) în însăși țara aceasta; și asemenea studii ar trebui să preceadă toate instituțiile nouă și în alte sfere ale statului. De un lucru trebuie să se ferească într-o țară de reorganizat orice corp consultativ, fie Consiliul Superior de instrucțiune publică, fie Consiliul de Stat etc.; de a nu deveni o fabrică mecanică de proiecte teoretice”³⁵. Maiorescu stăruie pentru oportunitatea experimentului social, metodă de construcție culturală, idee ce se regăsește și în Discursurile parlamentare în care omul politic militează pentru studiul realităților naționale. O idee modernă, detectabilă în scrieri contemporane pe teme de conducere și organizare. Unitatea fondului și a formei derivă și din investigarea și experimentarea unor instituții ce ar urma să se constituie în forme de dezvoltare a fondului.

În spiritul adevărului recunoaște, ca urmare a evoluției civilizației române moderne, progresele înregistrate, subliniind, totodată, necesitatea unor noi metode și principii teoretice pentru noua etapă a statului român. El a considerat încheiată acțiunea sa de asanare a spiritului public, semnificative fiind discursurile sale parlamentare ținute după 1881, care nu mai conțin critici severe referitor la disfuncționalitățile determinate de formele fără fond. Chiar formularea tezei formelor fără fond dispăre, semn că gînditorul român consideră depășită perioada criticismului radical, actuală fiind construcția culturală. Au intervenit, fără îndoială și motive de tactică politică, dar esențiale rămîn faptele culturale concrete, creațiile excepționale din cultura română din anii 1870—1888. În 1881 (În contra neologismelor) evidențiază cîștigurile în plan cultural, subliniind însă în mod realist existența încă a unor dificultăți care nu au însă amploarea celor semnalate în criticile sale asupra vieții publice.

Toată concepția filosofică și socială a lui Maiorescu are ca premisă națiunea, fundament al procesului de construcție culturală și de edificare a civilizației moderne. Națiunea la Maiorescu este mai mult decît comunitatea de origine, tradiții, limbă, teritoriu: „Limba, sîngele și teritoriul sînt elemente prețioase ca mijloc spre un scop mai înalt și acest scop nu poate fi altul decît progresul civilizației omenesti prin toleranță și știință, prin bună stare materială și morală, potrivită totdeauna cu gradul culturii unui popor”³⁶. Maiorescu concepe națiunea drept cadrul optim pentru afirmarea idealurilor și valorilor civilizației moderne iar dezvoltarea unei națiuni, punerea în acțiune a specificului acesteia se realizează numai prin efectul de modernizare și nu ca pretext „să se ascundă lenea și bar-

³⁵ Titu Maiorescu, *Opere*, II, p. 366.

³⁶ Idem, *Opere*, I, p. 475.

baria", deci de progres în activitatea productivă a comunității naționale. El combate naționalismul adică încercarea de subordonare a adevărului ideii naționale: „Ce e rău pentru alte popoare este rău și pentru noi, și frumoase și adevărate nu pot fi decât acele scrieri române care ar fi frumoase și adevărate pentru orice popor cult”³⁷ și „Pentru noi patriotismul nu poate fi identic cu imperfecțiunea și o lucrare slabă nu merită laudă prin aceea că este românească”³⁸. Viziunea maioreseiană despre națiune este modernă și orientată către ideea interdependențelor relațiilor dintre națiuni ca element al dezvoltării statului național român modern.

Teoria acțiunii sociale în procesul de modernizare

Maiorescu a fost preocupat sistematic și permanent de realizarea unei legături firești între teorie și acțiunea practică. Din scrierile sale rezultă numeroase contribuții la o teorie a acțiunii în context național. Spirit lucid, gânditorul român a meditat asupra metodelor și căilor de construire a culturii române moderne, de edificare a civilizației moderne românești.

Încă din scrierile din tinerețe Maiorescu pleda pentru acțiune: „Să contopim știința cu viața reală, să evadăm din celulele înăbușitoare ale contemplării abstracte! Iată standardul științei, iată vocația ei socială”³⁹.

Ca om politic și profesor, Maiorescu a gândit măsuri pentru dezvoltarea modernă a României, care vizau în principal ridicarea nivelului de cultură al poporului, stimularea activității productive, formarea claselor societății moderne (industriasi, comercianți, meseriași).

În concepția maioreseiană, cerințele statului modern sînt: difuzarea culturii în toate clasele, independența magistraturii de puterea executivă, numirea și înaintarea în toate funcțiile să nu fie la arbitru ministrilor, descentralizarea administrativă⁴⁰. Asupra acestor direcții a insistat în discursurile sale parlamentare, în activitatea sa ministerială.

Școala ar reprezenta factorul fundamental la luminarea poporului, de educare a acestuia în spiritul idealurilor moderne. Maiorescu investeste învățămîntul ca mijloc principal de ridicare a condiției sociale a țaranului, ca o cale de „îndreptare a stării sociale”⁴¹; mai ales la sate. El stabilește o ierarhie a priorităților procesului de dezvoltare modernă a statului român, acordînd interes trebuințelor vitale ale națiunii. Una dintre aceste priorități era pregătirea culturală a satelor. Critică tendința de a se cheltui din bugetul statului pentru trebuințe de lux, în loc de a se investi în învățămîntul de la sate. „Astăzi e pusă piramida pe vîrf și partea cea mai dezvoltată a ei e aceea de sus; pe cînd lucrul trebuie să fie invers... Într-un buget mărginit la 8 milioane franci este mai bine să se prevadă o sumă mai mare pentru licee și universități sau pentru instituțiuni de o cultură de lux și să lăsăm să se lipsească țara de școalele reale și sătești;

³⁷ Ibidem, p. 132.

³⁸ Ibidem, p. 131.

³⁹ Idem, *Scrieri din tinerețe*, ed. cit. p. 178.

⁴⁰ Idem, *Discursuri*, III, p. 184.

⁴¹ Idem, *Discursuri*, I, p. 430.

sau este mai bine dacă cifra mărginită la aceste mijloace să le destinăm în prima linie pentru învățământul elementar real și de meseriași”⁴². Maiorescu a subliniat o chestiune esențială pentru activitatea de construcție socială modernă, cea a costurilor acestui proces și a consecințelor în plan psihologic și social. El a dezvăluit tendințele de lux, de risipă și de cheltuială a bugetului țării în activități necesare unor grupuri restrânse. A criticat vehement clasele conducătoare pentru cheltuielile mari luate din buget pentru satisfacerea unor trebuințe artificiale în raport cu nevoile reale ale țării.

Prioritatea acordată școlii elementare, cu deosebire celei sătești este argumentată prin nevoia instruirii clasei celei mai numeroase în stat, adevăratul producător și susținător al statului — țărănimea. Sînt numeroase referirile lui Maiorescu la imperativul formării clasei țărănești pentru idealurile moderne, văzînd în acestea o cale esențială de înlăptuire a relației dintre formă și fond, dintre exigențele societății moderne și particularitățile evoluției poporului român : „A venit timpul să începem viața noastră dinăuntru și să o începem de la temelie, de la prima îngrijire serioasă după legea rurală de la 1864, *de la soarta țaranului*”⁴³ (subl. ns.). De aceea, cere învățămînt primar la sate, temeinic făcut care să cuprindă pe toți sătenii : „căci citirea și scrierea mărginită numai la notarul sau primarul sau percepătorul dintr-o comună ignorantă, este un mijloc de exploatare în contra celorlalți care nu posed această știință foarte elementară, dar de imensă importanță”⁴⁴.

Maiorescu nu era împotriva altor forme de învățămînt, el însuși profesor universitar, deci agent al acțiunii sociale într-o instituție modernă. El cerea doar stabilirea unor proporții realiste conforme cu starea socială și culturală reală a statului român. Milita pentru formarea bazei sociale a societății noastre moderne, capabilă să producă și să acționeze concordant cu cerințele modernității, idee ce se înscrie în concepția generală maioresciană despre pregătirea cadrelor necesare dezvoltării capitaliste a țării.

Maiorescu nu concepe acțiunea în manieră pur pragmatică. Evoluția modernă a țării trebuie să se realizeze prin activități concrete, productive care să aibă la bază studiul realităților naționale, al trebuințelor reale ale poporului. Acțiunea socială are ca premisă cunoașterea condițiilor sociale, analiza critică a fenomenelor sociale și culturale. Maiorescu instituie principiul criticii în acțiunea socială. Construirea societății moderne în cadrul național este dependentă de gradul de conștientizare a spiritului public asupra problemelor reale ale dezvoltării. În acest sens, Maiorescu a fost un „chirurg social”⁴⁵; arma criticii se instituia ca metodă de construcție culturală. Implantarea valorilor și a calității specifice modernității cere o extirpare a excrescențelor sociale, o înlăturare a disfuncționalităților. Teoria acțiunii sociale la Maiorescu se concentrează pe spirit critic, realism, luciditate și intervenție în pregătirea condițiilor pentru evoluția modernă a societății. Viziunea maioresciană despre acțiunea socială exprimă concepția lui evoluționistă și organicistă; implicarea în mersul socialului nu

⁴² Idem, *Discursuri*, I, p. 127.

⁴³ Idem, *Discursuri*, III, p. 110.

⁴⁴ Ibidem p. 173.

⁴⁵ Ion Petrovici, *La centenarul lui Titu Maiorescu*, Imprimeria națională, 1940, p. 12

poate să determine ritmuri precipitate, saltul peste etape. Acțiunea socială este activitatea de armonizare a diferitelor compartimente ale sistemului social, a formei și a fondului. Activitatea practică trebuie să exprime cât mai fidel ideile și principiile. Prin urmare, teoria acțiunii sociale la Maiorescu este unitatea dintre gând și faptă, dintre ideologie și participare, dintre real și ideal.

★

Titu Maiorescu a abordat problematica socială din perspectiva filosofului și a omului politic conservator, subliniind caracteristici ale spiritului public și evidențiind exigențe ale procesului de modernizare în context național. În planul gândirii sociale Maiorescu a formulat principii, teze și noțiuni integrate în teoria societății organice și evoluționiste, teoria construcției culturale și a formelor fără fond, teoria acțiunii sociale. Preocupat de căile și modalitățile de edificare a civilizației române moderne Maiorescu a militat pentru temeinicie, cunoaștere a realităților naționale, spirit critic, valoare, calitate și adevăr în construcția culturală și socială.

Prin concepția și acțiunea sa, Maiorescu a impus în cultura română metoda critică în studiul spiritualității naționale, în promovarea valorilor. Critica a fost instituită de Maiorescu ca principiu al construirii civilizației române moderne și ca element central al investigării societății aflată în faza de tranziție către un nou sistem social. Metoda critică stă la baza teoriei formelor fără fond, teorie integrală asupra dezvoltării sociale în cadrul național. Contribuția esențială a lui Maiorescu în sociologie constă în delimitarea unor probleme și teme de analiză a proceselor și fenomenelor sociale dintr-o țară înscrisă pe calea modernizării (formele fără fond, modalitățile de edificare a civilizației moderne, mobilitatea socială și profesională, construirea organismului instituțional și juridic, structurile sociale și de clasă, raportul dintre cultură și societate, creativitatea socială, spiritul critic în viața socială și spirituală etc.).

Autorul „Criticelor” a realizat „politica progresului național”⁴⁶ înscriindu-se în rîndul personalităților românești ce au contribuit la dezvoltarea culturii naționale moderne. Ideile maioresciene s-au instituit în teme de meditație și dezbateri teoretică și ideologică în cultura noastră cu ecouri pînă în actualitate. Cu deosebire teoria construcției culturale a stimulat gândirea românească în constituirea unui model teoretic național explicativ al proceselor de edificare a civilizației moderne în context național.

CONSTANTIN SCHIBIRNEȚ

⁴⁶ V. Streinu, *Clasicii noștri*, București, Edit. Tineretului, 1969, p. 42.